

გებულები, განრევენა და შებიღწა ის წმიდა წიგნები, რომელნიც თარგმნილ იქმნენ წინ სსაკის, მოსკო სორენელის და სსკათა მამათაგან, შესცვალა და დააქცია ძველთა წმიდათა მამათა მიერ დაწესებული საღვთის-მსახურებო წესები, უკანასკნელ მანასკერტის მწკალბელთა კრებამ სრულად გადააქცია ძველი სჯული სომქსთა ერისა და შემოიღო ახალი საწმუნოება და წესები.

საუურადღებოა, რომ არსენი არას ამბობს 596 წლის დინის კრებაზე, რომელზედაც რამდენთამე სომქსთის ეპისკოპოსთა დაადგინეს: ყოველი კავშირი მოისპოს ქართველეთანაო, გარდა აღებ-მიცემობის კავშირისაო. რის მომასწავებელია ეს, თუ არ იმისი, რომ ამ კრების დადგენილობას დიდს უურადღებას არ აქცევდნენ არც სომქსნი და არცა ქართველნი, რადგან იგი იყო შედეგი თითქმის მხოლოდ პიროვნულის უსიამოვნებისა და ანგარიშებისა სომქსთ კათალიკოზის აბრძმის და ქართველთ კათალიკოზის სვიმეონის შორის შესახებ ცურტავის ეპარქიისა, რომელიც ექვემდებარებოდა ქართლის სწავთალიკოზოს, მაგრამ მოსკო და აბრძამ სომქსთ კათალიკოზთა უკანონოდ მისტაცეს იგი ქართლსა. დიად ეს ანგარიშები იყო უმთავრესი მიზეზი ამ უსიამოვნო განსეტქილებისა, ხოლო ქალკიდონის კრება და ლეონ დიდის წერილი მხოლოდ საბაბად გამოიყენეს.

თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისაჲ, მცხეთელ კათალიკოზისა, რომელი იყო სანახებთაგან სამცხისთა საზარით, განყოფისათჳს ქართლისა და სომქსითისა.

კაცნო ღუთის მოყუარენო, რომელნი შევებით¹⁾ ემბაზისაგან ცხოველისა შევილად წმიდისა და დიდებულისა კათალიკე ეკლესიისა სარწმუნოებასა ზედა წმიდისა სამებისასა, რომელი დადევს წმიდათა მოციქულთა შეურყევლად და ძირ უბნე²⁾ დათესულსა მათსა ყოველად ქებულთა წმიდათა მღღელთ-მოძღუართა ჭეშმარიტითა და მართლითა სარწმუნოებითა და წამეს ვითარცა ერთითა პირითა ექუსთა მათ შინა კრებათა³⁾, რომელთა მიერ პირველ ზრახვიდა თვთ თავადი ღმერთი და განაწესეს ესრეთ და გუასწავეს ჩუენ:

მამაჲ ყოველისა მპყრობელი, დამბადებელი ყოველთა არსთა, ხილულთა და უხილავთაჲ; ძე მხოლოჲ მამისაგან შობილი და არა ქმნილი, სწორი მამისა და თანამოქმედად მამისა ყოველსავე, რომელმან აღსასრულსა ჟამთასა შეიმოსა სიმდაბლით უძლოური კაცებაჲ ჩუენი საშოსა შინა წმიდისა ქალწულისასა, ჯუარს ეცუჲ და მოკულა ჭეშმარიტად და არა საოცრად⁴⁾ ბუნებითა კორცთათა

1) „შეება“ აღნიშნავს გარდამატებულს სიზარულს. ძველს დედანში იქნებოდა: „რომელნი იშვებით“...—²⁾ უნდა: „ძირ უბნეს“.

³⁾ ღირს-შესანიშნავია, რომ ძველ ხელ-ნაწერებში მეშვიდე კრებას არ იხსენიებენ (ამაზე იხ. ჩემი აღწ. ეკ. მუხ. № 86 ხელ-ნაწერისა)...—⁴⁾ „საოცრად“, ე. ი. მოჩვენებით. მო-

და ლუთაებისა ძალითა აღდგა და თანა აღადგინა და ცემა ჩუენი პირველი, ამალღდა მუნვე მამისა და მოვიდეს განსჯად ცხოველთა და მკუღართა დიდებითა, კორციითა მით, რომელი ჩუენგან მიიხუნა.—და სული წმიდა უფალი, ცხოველს მყოფელი, მამისაგან გამომავალი და ძისა თანა თაყუანისცემული, თანასწორი მამისა და ძისა თანამოქმედად საუკუნეთა, რომელი იტყოდა პირითა წინასწარმეტყუელთაჲთა ყოველსავე მომავალსა.

და ერთი წმიდა და დიდებული კათოლიკე ეკლესიაჲ, რომლისაგან განიდევნეს ყოველნი მწვალებელნი სობრმითა უკეთურებისათა, რომელსა შინა იდიდების წმიდა სამება მარადის მართლითა აღსარებითა⁵).

ხოლო ვითარ განდგეს-სომეხნი მართლისა სარწმუნოებისაგან ესე არს მიზეზი. ვითარ ყოველთა კრებათა იპოვის ვინმე თითოჲ წინააღმდეგომი საქმითა საეშმაკოჲთა და აზმნის ახალ-სახეობითა ლუარძლი წვალებისა, ეგრეთვე წმიდასა კრებასა ქალკიღონისსა გამოჩნდეს ორნი მგელნი მძვნვარენი, განჩემებულნი ეშმაკისნი—ევტჯქი და დიოსკაროს, ვითარ არიოზ, მაკედონიოს და ნისტორიოს სამთა მათგან კრებათა დაიწყევნეს შეჩუენებულნი და წარწყმდეს, ეგრეთვე ესე ორნი საწყალობელნი : ქლ:—თა⁶) წინააღუდგეს⁷) საღმრთოჲთა შურითა აღგზებულთა, რომელთა შორის მკვდრ იყო ქრისტე და მათ მიერ შეჩუენებულნი წარწყმდეს და მიზეზ ბოროტისა ექმნეს ურიცხუთა სულთა უბრალოთა.—ხოლო ვითარ ზედა მიიწივენით, გულისკმა ყავთ, განყოფაჲ სომეხთა ქართლისაგან უტკუელად აღწერე⁸) წიგნსა ამას შინა.

ჟამთა არკადი მეფისათა ბერძენთა ზედა⁹) და სომხითს მეფობასა არშაკისსა¹⁰) იყვნეს სომეხნი ნაწილად ბერძენთა სჯულსა ზედა მათსა მტკიცედ, ვითარცა ასწავა მათ წმიდამან გრიგოლი პართელმან¹¹), და სიმენით ეპარა ქუეყანაჲ მათი ფრიადითა ლუაწლითა მოახლეობისაგან სპარსთასა და მეფენიცა ბერძენნი შეეწეოდეს ლაშქრითა და ოდესვე მცველად უდგიან ძალითა დიდითა მახლობელად და ესრეთ იყო საქმე მათი¹²). ხოლო მეფემან არკადი¹³), ძემან თეოდოსისმან და ცონა¹⁴) საქმე მათი და მოერინეს სპარსნი სომეხთთა და იოტნეს ქუეყანით მათით და ლტოლვილნი მრავალ-ჟამ მწირობდეს ელეკციით¹⁵) კერძოთა ქუეყანათა და ევედრებოდეს არკადის, რათამცა მოუვლინა

ლანდებით (призрачно), როგორც ერთ-ბუნებიანი“ (МОНОФИЗИТЫ) ჰეიქრობენ.—⁵) ეს წინასიტყვაობაჲ, ანუ შესავალი, რომელშიაც არსენი მოკლედ და სიმართლით აღწერს მართლმადიდებელ სარწმუნოების აღსარებასა და შემდეგ გვიჩვენებს, თუ რომელ მიზეზით განდგენ სომეხნი ამ აღსარებისაგან.—⁶) ე. ი. ექვსას ოც-და-ათთა ქალკიღონის კთების მამათა.—⁷) ე. ი. 630 მამათა წინააღუდგნო ევტჯქი და დიოსკორიოს. Kiracos de Gantzac, p. 17, n. 10. რასაკვირველია, ქალკიღონის კრების მოწინააღმდეგენი მოეწინებოდენ საქართველოსაც, როგორც მოეწინენ მთელს აღმოსავლეთს და სომხითს (Oukht. 277).—⁸) ე. ი. უეჭველ საისტორიო წყაროებიდამ და სიმართლით.—⁹) 395—408 წ.—¹⁰) 392—396 წ.—¹¹) რომელმან მოაქცია სომხითი. მოქცევა სომეხთა ანუ ცხოვრება წა გ რ ი გ ო ლ პ ა რ თ ე ლ ი ს ა ჩვენ ვიპოვნეთ მე-XI საუკ. ხელ-ნაწერში ქართულად და ნაწყვეტი იმისგან ზემო ჩაუერთეთ (იხ. გვ. 19—27).—¹²) იხ. ვრცლად Мойсей Хоренский изд. Эмина кн. V, гл. 4—XII. Асогибъ; стр. 12—50;—Варданъ; стр. 69 და შედ. Kiracos; p. 16—18.—¹³) 395—408 წ.—¹⁴) მცონარება=ზარმაცობა; „დაცონა“=ყური არ უგღო.—¹⁵) ეკლესი ზემო სომ

ძალი, რომლითა შეუძლონ დაპყრობა ქვეყანაჲ თჳსი ღ არა ისმინა უფაღმან ვე-
დრებაჲ მათი. — მაშინ იძიეს ღონე სომეხთა და მოხარკე ექმნეს სპარსთა და არ-
წმუნეს მეფესა სპარსთასა ფიცისა მიერ და თავსდებითა მოწყობდა ბერძენთა-
გან და შეერთებად მათდა, და განიხარა მეფემან ფრიად ესე და მრავლითა სი-
ხარულითა და ბოძითა უკუნცა ქუეყანაჲ მათი¹⁶). დაყვეს სომეხთა რაოდენიმე
ჟამი მშვიდობით მართლითა სარწმუნოებითა.

ხოლო ეშმაკი, რომელი მარადის ჰბრძავს სიკუდილად კაცთა ნათესავსა,
აღძრა ნათესავი უღმთოჲ ნისტორის წვალებისა და დიდძალითა ქრთამითა ოქ-
როასათა ითხოეს მეფისაგან კეთილად მიქცევად¹⁷) (სომხითი) სჯულსა მათსა
და განდრიკეს გული მეფისა და არწმუნეს ესრეთ, ვითარმედ რაჟამს პორონ
ჟამი სომეხთა მიქცევად კუალად ბრძენთავე, არა ერიდნენ ყოვლადვე ფიცსა
არცა თავსდებთა სიყვარულისათჳს და სიმტკიცისა სჯულისა და მოციკცხოს
საქმე შენი მათ მიერ, არამედ უცვალე სჯული და დაჰკსენ შორის მათსა სი-
ყუარული უკუნისამდე, რომელიცა იქმნა მახითა ეშმაკისათა. და აიძულნა მე-
ფემან პეროზ¹⁸) სომეხნი მსახურებად სჯულსა ნისტორის უღთოასასა; ხოლო
სომეხთა ყოვლადვე არა თავს-იღვეს ესე, არამედ ჰრქუეს მეფესა მოციქული-
თა ესრეთ, ვითარმედ ნუ იყოფინ ყოვლად ესე ჩუენდა არა ხოლო ქუეყნისა-
თჳს, არამედ თავთა და შვილთა ჩუენთა ტყუობისა და სიკუდილისა¹⁹). ხო-
ლო მეფე იქცა კუალად სხუად მანქანებად და განუცხადა საქმე თჳსი განყო-
ფისათჳს ბერძენთაგან და ესრეთ მიუვლინნა მოციქულნი, ვითარმედ ერთი-
ორთაგანი ყავთ: ანუ გამოირჩიერთ ყოველთა ასურთაგან სჯული თჳნიერ
მელქათასა, რომელნი არიან სჯულითა ბერძენ, ანუ დაუტევეთ ქუეყანაჲ

ხეთში, იხ, Brosset Hist. G. I, 218, 9 n. 3. ქ-ცხბა, I, 162.—¹⁶) ამაზე ვრცლად М.
Хоренский, გვ. 197—232, АСОГИЕЪ, 51—57.—¹⁷) აქ დედანს ერთი სიტყვა აკლია, ვგო-
ნებ „სომეხთა“. — საყურადღებოა, რომ მემატიაზე სრულიად ჰსდუმეს ქალკილონის 451 წლის
კრებაზე. რომელიც გახდა უმთავრეს დოკუმენტურ საფუძველად სომეხთა და ქართველთა შო-
რის სარწმუნოებრივის განხეთქილებისა. მემატიაზე აზრი აქ ცხადია: იგი ამით და სხვა ფაქ-
ტებითაც ცხადად გვიმტკიცებს, რომ ერთად-ერთი მიზეზი ამ ორ ერთა შორის მომხდარის
განხეთქილებისა იყო მხოლოდ პოლიტიკური მდგომარეობა სომხითისა სპარსთა და ბერძენთა
ერთმანერთ შორის ქიშპობაში იმაზე, თუ რომელს მათგანს უნდა დასთმობოდა პირველობა
აღმოსავლეთში და კერძოდ ქართლ-სომხეთში. ქალკილონის კრება იყო მხოლოდ საბუბი და
და არა მიზეზი განხეთქილებისა. მთელი ისტორია სომხეთის ისტორიისა ამას ცხადად გვიჩვე-
ნებს. სომეხთა „შეჩვენებანი“ ამასვე გვიჩვენებენ მიზეზად განყოფისა: „რომელ განადგინეს ყო-
ველი სომხითი ბერძენთა მთავრობისაგან და თანაშემწე ექმნეს სპარსთა და მომადლებისა. მა-
თისათჳს მოიხუნეს ხალიფასაგან წესნი და სჯულნი... შეჩვენებანი“ („სამოთხე“ 635: ჩემი
ხელ-ნაწ. გვ. 103). —¹⁸) 457—484 წ. — Hist. G. I, 189, 196. АСОГИЕЪ, стр. 55. —
Kiracos, p. 18—20. — ამ ნაირად, ქალკილონის კრების უკმაყოფილო პირთა აღუძრავთ სპარს-
თა მეფე და შეუგონებიათ, თუ რა დიდად სასარგებლოა სომეხთა მოწყვეტა მსოფლიო ეკლე-
სიისაგან.

¹⁹) იხ. АСОГИЕЪ, გვ. 52 და М. Хоренен. к. III, гл. LXIV—LXVII და Египше.

თქუნი და ივლიტოდეთ ჩუნიგან. მაშინ სომეხნი შეწუხნეს ფრიად ორსავე ამას სახესა ზედა და შეიპყრნა ურვამან და იქმნა-ანჯმანობაჲ²⁰⁾ შორის მათსა მრავალთა დღეთა და მიუგდეს საქმე ესე ნერსე კათალიკოსსა²¹⁾, რომელსა ეწოდა მეჯინ. და რქუა მეფემან სომხითისამან და ყოველმან ერმან, ვითარმედ უმჯობესი ჩვენი შენ უწყი, რათა ჰბრძანო უმჯობესი ჩუენითა (ჩვენი?)²²⁾ დაუყოვნებელად დავემორჩილნეთ ბრძანებათა შენთა.

ხოლო მან საწყალობელმან დაამონნა სულნი კორცთა და არა მიხედა ყოვლადვე საუკუნეთა გუშმათა და შუშბათა და არა ისმინა კმაჲ უფლისაჲ სახარებისაგანი, ვითარმედ უკეთუ ყოველი სოფელი შეიძინო და სული შენი მოიკლა, რაჲ მისცე მისი ნაცვალიო. არამედ აზრახა მსგავსი თვისი პირუტყულებრ და ესრეთ ჰრქუა: უმჯობეს არს ჩუნი და სიკუდილი, ვიდრეღა ჟამსა ამას კულად მოქცევაჲ კულად ბერძენთა და მეორედ დაგდებაჲ ქუეყანისა და მოწყყნაჲ ჩუნი შწირობით, და ყოველი ზრახებაჲ მისი იყო საწყუთრო და ამპარტავნად²³⁾. და მიუვლინეს მეფესა მწუხარებით და ითხოვეს სჯული იაკობთა, რამეთუ სხუანი ყოველნი უძვრეს²⁴⁾ შეჰრაცხნეს. ხოლო ცოდვაჲ მცირე აღორძინდის უფროჲს დიდისა უღებობასა შინა, ვითარცა წერილ არს.

ხოლო მეფე დაჯერებულ იქმნა და მოუვლინნა მოძღუარნი იაკობნი ბოროტნი ცხრანი, ვითარცა «მელნია» [მცბ|იერნი, ვითარცა თქუა სიბრძნემანლუთისამან სოლომონის მიერ, და მათ განრყუნეს სომხითისა შრომილი წმიდისა გრიგოლისი, მრავლითა ღუაწლითა და ცრემლითა მისითა მორწყული, რომელთა სახელები ესე არს: აბდიბოჲ²⁵⁾, პეტროზ მკაწრველი, სვმონ ბოროტი, იაკობ. და თანა ჰქონდეს წიგნი ფილაქსოსისნი: ივლიანესნი: ალიკარნელისნი: ტიმოთე კუსრნი და სევეროს ნაშიკელი²⁶⁾. და ყვეს კრებაჲ ქალაქსა შინა დვინს და შესძინეს ხაჩეცარი, ესე არს სამწმიდა-არსსა შორის

²⁰⁾ ანჯმანობა—რჩევა, თათბირი.—²¹⁾ 524—533?: АСОГИЕЪ, გვ. 58. ასოლიკი ამ ნერსეს მიაწერს დვინის კრებას 551 წ. (გვ. 58).—²²⁾ ეს ორი სიტყვა მეტი უნდა იყოს.—²³⁾ ე. ი. კ. ზი ნერსე ამ ქვეყნის წუთიერს ანგარიშებს მისდევდაო და არა საღმრთო საქმეებსა.—²⁴⁾ ე. ი. უარესად.—²⁵⁾ აბდიშო? АСОГИЕЪ გვ. 52, Хоренский III, гл. 44. ვგონებ აქ იგულისხმება არა თვით აბდიბო, რომელიც ამ დროს ცოცხალი არ იქნებოდა, არამედ მისნი თხზულებანი, როგორც პეტრე მკაწრველზე და იაკობზედაც იგულისხმება. მაგრამ ქვემო აბდიბო ასური მოხსენებულია თანაზიარად დვინის კრებისა.

²⁶⁾ ყველა ზემოხსენებულნი პირნი იყვნენ მონოფიზიტნი—მწვალებელნი; ამათში პეტრე მკაწრელი. ჩვენ ხელში გვაქვს ხელ-ნაწერი „უწყება პეტროს მკაწრველისათვის და ალაჯირისათვის“, რომელიც დაბეჭდილია საბინინის „სამოთხეში“ გვ. 629. ამ „უწყებით“ პეტრე ყოფილა კოსტანტინეპოლის პატრიარქი, განდევნილი მწვალებლობისთვის, რომელმან განაყენა მართალ სარწმუნოებისაგან „უმანკო იგი ერი სომეხთა“. ეს უწყება პეტროსსზე და ალაჯოზე ისტორიულს სიმართლეს მოკლებულია და გადამახინჯებული უნდა იყოს უფიცი მწერალთაგან ანუ ზეპირ-მთქმელთაგან. პეტრე არ სჩანს კოსტანტინეპოლის პატრიარქთა სიაში V საუკ. ხოლო პეტროს ანტიოქიის პატრიარქი მოხსენებულია ჩემს სიაში № 41 ამ გვარად: „მა: პეტროს კანაფელი :ბ: წელს (იპატრიარქა) და გაიძო (ე. ი. განიღვენა), რომელმან აცთუნა

შეჰმატეს ჯუარი²⁷) და აჩემეს ვნებად ლუთაებისა ძალსა უვნებელსა და უკუ-
დავსა სიკუდილი და განდგეს მართლისაგან და ჭეშმარიტისა სარწმუნოებისა
და უცხო იქმნნეს და განისხნეს წმიდისაგან და დიდებულისა სამოციქულო კა-
თოლიკე ეკლესიისა, რომელ არს თავი სარწმუნოებისა და დედა ყოველთა
მორწმუნეთა სიტყვსაგან უფლისა, რომელი უბრძანა წმიდასა მოციქულსა
პეტრეს, ვითარმედ შენზედა ეგოს მტკიცედ სარწმუნოებად ჩემიო. ჭეშმარიტად
უცხო იქმნნეს ცოდვითა მათითა დედისაგან ლუთისა და განაწესეს არაჯო-

სომხითი წყევლმან“ (იხ. წ. კ. ხელნაწერი X საუკუნისა № 1143 და ეკ. მუხ. XII საუკ.
№ 97) პეტრე გნაფი ანუ ფულან მართლა იჯდა ანტიოქიის პატრიარქად 471, 475—478 და
485—488 წელს (Brosst, Addit. p. 192, Oukhtanes d' ourna X S. p. 331, n. 1); იგი
იყო წინააღმდეგი ხალკიდონის კრებისა, და პირველმა დასთესა სომხითში მონოფიზიტობის
ღვარძლი. საეკლესიო მწერლები ჰმოწმობენ, რომ პეტროს „აღვიდო და საყდარსა ანტი-
ოქელთასა“ (ე. ი. რამდენ-ჯერმე) და ბოროტთა მათ მწვალებლობათა მისთათვს წთა მა-
მათა მიერ შეიჩქმნა და განიკუტთა და საყდრისა თვისისაგან განიღვენა და მიერ ზოიწია სომ-
ხითად და აღმოსავლად (ე. ი. საქართველოს და სერეთს: ეს ქვეყნები იმდროს „აღმოსავლე-
თად“ იწოდებოდა: იხ. № 170, გვ. 202—9)... ხოლო მოვიდა რა ქტყანასა ამას ჩტსნსა
საოცრებითა, რამეთუ ზინ იგი ზემო კერძო მალალსა რასმე საყდრად შენებულსა (საყდარი—
ტახტი, საჯდომი) სამოსლითა პატრიოსნითა და ბრწყინვალითა... და შეუდგა ერი ურიცხვი
მოდღებრებათა წვალებისა მისთასა დაბნელებული ნათესავი სომეხთა. მაშინ მოვიდა ზევი იგი
კანგარასა (აგარასა? Oukhtanes, p. 331—კანგარკ) და მოუწოდა ნეტარსა მიქელს კზსა
ქართლისასა, რათა ანუ სჯულსა მისსა ეზიარნენ, ანუ თუ უჩრქემნას, საყდრისაგან განიყუ-
ნოს.“ მიქელ კზნი ეახლა პეტროსს თავისის ამალით და უბრძანა ყველა მისს მხლებელთაგანს,
რომ თითო ქვა ჩაედვით ქუდებში და ასწავა, „ვითარმედ ვითარ იხილოთ ჩემგან, თქტსნსა
ეგრე ჰყავთ ყოველთა. მაშინ მოვიდა მიქელ კზნი და თაყვანისცა წინაშე საყდრისა მის პე-
ტროს მკაწვრელისასა, ხოლო მან შთაუდგა სახელი შესამოსლისა მის, რათა ემთხოს
იგიცა ჩტსულეებისაებრ მისისა.

ხოლო ლწითე განბრძნობილმან მიქელ უპყრა სახელსა მისსა და შთამოზიუნა ძლიერად
და შთამოითრია, ქტყანად დააკუტთა და დასცა ქვთა მით, რომელი აქტნდა ქულსა შინა მის-
სა და განტუნა უღთო იგი და ზევი (ე. ი. ამპარტავანი) და დასდგა წყლულება სასიკუდინე.
მაშინ ყოველთა მისთანა მყოფთა ეპისკოპოსთა და მოყჩასთა მისთა დაკრიბეს მასზედა ქვა
და ესრე დაზინეს ქვთა და მოკლეს მგელი იგი და შეერაცხა მათ სიმართლებე კაცის კტლა
იგი. მაშინ ხარი და შიში დაეცა მათ ყოველთა მიმდგომთა პეტროსისათა“...

ეს უწყება, ამოღებული სუბსარქისის ცხოვრებიდამ (ჩემი ხელნაწ., გვ. 119) და
საბინინის „სამოთხე“-დამ გვ. 631, ეთანხმება სხვა წყაროებს და ისტორიის მიმდინარეობას:
1) პეტროს მართლა ვანტანგ გორგასალის დროს ცხოვრობდა და მაშასადამე მიქელიც მისი
თანამედროვე იყო; 2) მიქელის ხასიათს სრულიად ეთანხმება ესრეთი ქცევა: ფიცხელმა ხასია-
თითა მიქელმა თვთ ვანტანგ მეფესაც კი არ დაუთმო და ერთი კბილი მოსტეხა (იხ. ზემო
გვ. 48);—3) თვთ მე-X საუკ. მწერალი უხთანესიც ამოწმებს ამას, როდესაც იტყვის: აბ-
რამ კათალიკოზმა (580—603) ეპისკოპოსი პეტროს გაუგზავნაო ქართლის კზს კირიონს;
ქართველნი სიკვდილს დაემუქრნენო პეტროსს სარწმუნოებრივის განხეთქილებისთვის: „ამ გმი-
რობით გაამაყებულთა ქართველთა ჩვენს დრომდი შეინახეს მოთხრობა, რომელიც მამათაგან
შვილებს გადაეცემა, რომ თქვენი მგელი პეტროს ჩვენთა დიდებულთაგან (par nos prin-
ces) მოკლულ იქმნაო კანგარის მთაზე“. უხთანესი მაინც, როგორც სჩანს, გვაგულის-

რი²⁸) შუნვე დვინს, რამეთუ თქუს: ესე არს დღე პირველი სარწმუნოებისა ჩუწნისაო²⁹) და შესძინეს კუალად ბოროტი ბოროტსა და შეჩუწნებით დაიწყევნეს თავნი, რათა არა ეზიარნენ კრებასა ქალკილონისსა და გან[ისხნენ].

რამეთუ პ[ლ]პირველ - - - თ³⁰) შინა და რომელთა ენუქისზე ებრისა გინა ნაქ - - თა³¹) კაცნი შეპყრობილნი ფრიადითა საცთურითა ეშ[მაკისათა] შეკრულ იყვნეს მსახურებითა კერპათა და ვა (კითაწყ?) ბნ- - სი (ზანაანს?) შინა ფეშუშბითა და ფილოსოფობისა რაჲსამე მიდევნით³²) მიდრკეს ბოროტად და დაიწყდა ღი (ღმერთი). გინა თუ სიგძოქსაგან ჟამთასა და-

ხმებინებს პეტროს ანტიოქელს (Oukhtanes. p. 331; ამაზე იხ. კიდეე Kiracos p. 23 და აგრეთვე Addit. p. 122—3; Hist. G. I, 279, n. 4); 4) თვთვეთიმე გრძელი იერუსალიმელი, მე-X საუკ. მწერალი, ეტყვის სომეხთა მოძღვარს სოსთენს: „მერმე (პეტროს მკაწვრელი) მოვიდა ქუტყანად თქუწნდა, აღაესო ბოროტითა წუალეებითა (წუალეება=განყოფა, აქილამ: წულილი=განყოფილი მრავალ ნაწილად. რადგან განყოფა ცოცხალის სხეულისა ტკივილს გამოიწვევს, ამის გამო წვალეება აღნიშნავს ტანჯვასაც) და შეაცთუნა ერი იგი უსწავლელი. ვინაცა შეტურვა ღწ მიქაილ კზრ., (და) კვთა განტვნა იგი... ნეტარმან მიქაილ და, კრებულმან მისმან საღმრთომან უკეთური იგი დაქოლეს“ (ჩემი ხელნაწ. გვ. 130, Hist. G. I, 191, n. 2 „სამოთხე“ გვ. 618). 5) თვთ ამ არსენ კზრის თხზულებაში პეტროს მკაწვრელი წოდებულია „ანტიოქელად“ (იხ. ქვემო).—ამ საბუთების მიხედვით ჩვენ პეტროს მკაწვრელი პეტროს კანათელად (Гнафх) ანუ პეტრე ფულონად მიგვაჩნია, წინააღმდეგ ბროსესა (Add. p. 123, n. 2, Oukhtanes, 133, n. 1), თუმცა ცხადად ეტყობა, რომ ზემოხსენებულთ „უწყება“ ვიდაც უვიც მწერლის კალმით შესამჩნევად გადამახინჯებულია, მაგ. მოხსენებულია სულთანნი, სარკინოზობა, რომელიც გაჩნდა მე-VII საუკ. ხოლო პეტროსის მიერ ოქროთი გავარაყიანება წვერისა მოგვეგაზნებს ნერსე კზრის ამბავს („სამოთხე“ 630, АСОПНЪ, стр.; Kiracos, p. 24).

27) ე. ი. „სამ-წმიდა არსსა“ საგალობელში ჩაუმატეს „ჩვენთჳს ჯვარცმულო“ და ამით ჯვარცმა და ვნება წმიდასა სამებას მიაწერეს, ანუ თვთ ღვთაებას მიაჩემეს სიკვდილი და ვნება. ამ დამატებით სომეხნი აცხადებენ თჳსს მონოფიზიტობას, რომელსაც სიტყვით-კი უარს ჰყოფენ.

28) ახალი წელთა-აღრიცხვა სომეხთა და მარხვა, „რომელი მიიღეს უღმრთოთა მანასკერტს ტარსუნ ქალაქსა ღვწს შეკრებილთა მწუალებელთა“ (ჩემი ხელნაწ. გვ. 115, „სამოთხე“ გვ. 635).

29) სომეხნი ამ განყოფის 551 წლიდამ იწყებენ თვის წელთა აღრიცხვას და ამით თითქო ჰქადაგებენ: „ესე არს დღე პირველი სარწმუნოებისა ჩვენისა“; ე. ი. ძველი სარწმუნოება უარჰყვეს და ახალი შეჰქმნეს ღვინელთა მწვალებელთა. ქრისტეს შობის დღე ნაკლებად მიიჩინეს, ვინემ საქრისტიანეთილამ მათის განყოფის დღე: აქილამაც გამომკვირვალეებს, რომ ჰეშმარტი მრხეზი სომეხთა განდგომისა მსოფლიო ეკლესიილამ იყო პოლიტიკური და არა სარწმუნოებრივი (იხ. Kiracos de Gandzac III S. p. 22—23, nn.).

30) აქ ერთი სიტყვა წაბლალულია.—³¹) რამდენიმე ასო აკლია ამ სიტყვას.

32) ყველა მონოფიზიტები თჳსს მოძღვრებას აფუძნებენ უმეტესად ლოგიკაზე და ფილოსოფურ მოსაზრებაზე, ვიდრე საღმრთო წერილზე ანუ ზეგარდმო-გამოცხადებულ სწავლაზე, თითქო ჩვენი სარწმუნოება იყოს ნაყოფი კაცობრივის მსჯელობისა და ლოგიკისა და არა ზეცით გამოცხადებულ სწავლისა. ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ მართლ-მადიდებელ აპოლოგეტნი იძულებულნი არიან ამავე ნიადაგზე ებრძოდნენ მონოფიზიტთა მწვალებლობას.

ვიწყებულ იქმნა შორის მათსა კსენება ღ^ა (ღუთისაჲ), გარნა სულგრძელე-
ბითა ღუთისათა³³).

ხოლო ჰურიათა და მწვალებელთა შეეჩქუტუა (sic) ბნელი სიტყვსაებრ
იობისა, მოეხვა ჰრული თუალთა და დაბრმა უგულისკმოჲ გული მათი, ჰხედვიდეს
ყოველსა დიდებასა ღუთისასა და პირისპირ მტერად აღუდგეს კეთილთა და მადლ-
თა მისთა მინიჭებულთა. ზ, ფრიადსა მასა მეცნრობასა და გარდარეულსა
სიბრმესა, ვითარცა თქუა საღ^{ან} წიგ^ნ (საღუთომან წიგნმან):

შ^ა ვითარცა იხილეს ქართველთა და ჰერთა კათალიკოზმან კვირონ მცხე-
თისამან, რამეთუ კელითა აბდიბო ასურისაჲთა კრება ყვეს სომეხთა ქუწყანასა
დენისა და შ[ქრ]ტ[ქ]ნებით³⁴) განდგეს აღსარებისაგან წმინდისა კათალიკე ეკლე-
სიისა და განეყენეს ოფხთა საპატრიარქოთაგან და გარდააქციეს აღთქმაჲ იგი,
რომელი დაუდვა წმინდამან გრიგოლი კესარია ეკლესიისა უყუნისამდე არა
განშორებად მისგან კელთდასხმაჲ ებისკოპოსობისა სომხითისაჲ :³⁵ და რა-
მეთუ სომხითმან ბრძანება მოიღო სპარსთა მეფისაგან კელთ დასხმაჲ ებისკო-
პოსობისა თავით თვისით³⁶). ესე რაჲ ცნეს ჰეშმარიტად კვირონ კათალიკოზმან,³⁷
აბაზ ჰერთა კათალიკოზმან³⁷) და იქმნა ცილობაჲ დიდი შორის სომხითისა და
ქართლისა. ქართველნი ეტყოდეს, ვითარმედ წმინდამან გრიგოლი საბერძნე-
თით მოგუცა ჩუენ სარწმუნოებაჲ, რომელი თქუენ დაუტევეთ აღსარება მი-
სი წმინდა და დაემორჩილენით აბდიბოს ასურსა და სხუათა ბოროტად მწვა-
ლებელთა და სერაბინთა იგი სამწმინდაარსობით დიდების მეტყუალებაჲ შეა-
შფოთეთ და უკორცოსა, გამოუთქმელსა წმინდასა სამებასა შორის ჰქადაგეთ
ჯუარი და ვნებაჲ, ვითარცა საბელიანოზთა და იქმენით მოწაფე ბოროტთა
მოძღუართა და არა დაემორჩილენით სარწმუნოებასა წმინდისა გრიგოლისსა
და აჩემეთ ვნებაჲ უვნებელსა სამებასა, ვითარცა მოგცა განცოფებულმან მკა-
წრველმან პეტროზ ანტიოქელმან. მაშინ სომეხთა შეასმინეს ქართლი

³³) აქ რაღაც უნდა აკლდეს, აზრი დაუსრულებელია.

³⁴) „შეჩვენებით“? ამ სიტყვას შუა რამდენიმე ასო აკლია.

³⁵) ე. ი. გრიგოლ განმანათლებელმან ანდერძად დაუდვა ოთხისავე სომხითის სე-
პისკოპოსოთა, რომ კესარია-ეკლესიისგან მიეღოთ ხელ-დასხმა.

³⁶) ესეც პოლიტიკურ მიზეზებით ძალად აჩვენინა სომეხებს შაჰ-ფეროზმა და ხოსრომ
(იხ. ვრცლად Асогилъ, стр. 65—70, Kirakos, p. 24—29 Add. et eidairc. a 'Hist,
de la G., p. 107—125. Hist. de la Georg, I, 231, n. 2; Oukhtanes. p. 279. II).

³⁷) ტერეთი რომ მართლ-მადიდებელი იყო ეს სჩანს Асогилъ, გ. 66—68, 70 Ка-
га-и Катваи, Исторія Агваани, გვ. Hist. G. I, 231, n. 2; Addit p. 117—
8, n. 3; 119; 481, n. a. 482. კზ^{ნი} აბბასი მართლა თანამედროვე იყო კვირიანისა და
სცხოვრებდა 551—595 წლების ახლო ხანებში (Addit. 482). როგორც სჩანს, 596 წლის
კრების შემდეგ გარდაბანელნი (ალვანიაში), რომელნიც ტერეთის კზ^ს ექვემდებარებოდნენ,
ქართველთაგან განყოფილან, მაგრამ კესარმა ირაკლიმ მონათლა (ე. ი. მართლ-მად. გადმო-
იყვანა) ვარაზ გაგელი, ზენის ქრონიკის ვარაზ-გრიგოლი (ქ-ცხ.; H. G. I, p. 228 n. 5;
Addit. 483, n. a.; მე-VIII საუკ. მართლ-მადიდებელი კზ^{ნი} ნერსე (ib. 485).

მეფესა თანა სპარსთასა, ვითარმედ ჰრომთა უპყრია სარწმუნოებაჲ³⁸⁾ და ესე ცილობა იყო შორის სომეხთა და ქართველთაჲ დღეთა ნერსე კათალიკოზისა სომეხთასა³⁹⁾. და აღსრულებასა ნერსესსა, ნერსე, რომელსა ეწოდა შუაჲ, განვიდა ბოროტად ცხოურებისაგან და დაჯდა აბრაჰამ საყდარსა მისსა⁴⁰⁾. და განდევნა კვიონ ქართლისა კათალიკოზმან და(?) მოსე ეპისკოპოსი ცურტავისა საყდრისაგან თვისსა⁴¹⁾, რომელი დაედგინა წმიდასა შუშანიკს ნაწილსა თანა სომხითისასა⁴²⁾ და ითხოვა აბრაჰამ კვიონისაგან საყდარი მისი; ხოლო იგი არა ეწინა მას. და განზენდა⁴³⁾ ცილობაჲ იგი შორის მათსა და მოუწოდა აბრაჰამ მღვდელთა არარატისათა და ჰრქუა მათ: ანუ შეაჩუწნეთ კრებაჲ ქალკილონისაჲ, ანუ განვედით სამკვდრებელით თქტწნით⁴⁴⁾. და რომელნი დაემორჩილნეს, ვითარცა წერილ არს, დიდება ურთიერთან მიიღეს და დიდებაჲ მხოლოდსა ლუთისა შეურაცხევს და შეაჩუწნეს წმინდა იგი

³⁸⁾ მართლაც ამ დროებში (575—590 წ.) მოხდა დიდი შფოთი საქართველოში სპარსთაგან (ქ. ცხბა I, Hist. G. I, 191—2). —³⁹⁾ შეიძლება ეს სხვა ნერსე იყოს, რადგან ნერსე II 525—533 (თუ 553) და ამის შემდეგ კზნი იყვნენ: იოანეს (553—551), მოსე (551—593), რომელმაც ხელ-დასხა თვთ კვიონ ანუ პეტრე კათალიკოზი ქართველთა; ხოლო შემდეგ აბრაამი 593—616 (Ciracos, p. 27, n. 1; Addit, 482, n. a, 483). აზრთა მიმდინარეობისაგან სჩანს, რომ ეს „ნერსე, რომელსა ეწოდა შუაჲ“ და სომხურად „მეჯინ“ აბრაამის წინა-მოადგილე ყოფილა.

⁴⁰⁾ 593—616 წ. — კვირიონ კათალიკოზად ეკურთხა 575 წ. მოსესგან, 577 გამოჩნდა მისი მონოფიზიტთა საწინააღმდეგო მოქმედება, 580 წელს დაადგინა კისსა. ცურტავის ეპისკოპოსის მოსეს გადაყენებაც იქნებოდა 577—580 წ. (Oukhtanes, p. 280 და იქვე n. 2.)

⁴¹⁾ ამაზე ფრიალ ვრცელად სწერს მე-X საუკ. მწერალი Oukhtanès d'ourhta, თარგმნილი ბროსესგან 2-e livr. აგრეთვე addit et éclaircie. a l' Hist. de la Geor. p. 109—125, სტეფანოს ორბელიანი XIII საუკ. მწერალი: Hist. de la Siounie 1863, I, 63—79.

⁴²⁾ რადგან მოსე დაუდგენია ეპისკოპოსად თვთ წა შუშანიკს, სჩანს შუშანიკის წამებაც VI საუკ. მომხდარა და არა V-ში, წინააღმდეგ სომეხთა მისტორიითა და თვთ ბროსეს აზრისა. ჩვენი ქრონიკაც მე-X საუკ. ხელნაწერში პოვნილი და თვთ ქ-ცხბაც (გვ. 160) ამასვე ჰმოწმობს (იხ. ზემო გვ. 55—56); ისტორიულნი გარემოებანიც ამას ეთანხმებიან. მეტად საყურადღებო „სხვა-და-სხვაობა სომხურ და ქართველთ სანისტორიო წყაროებისა წა შუშანიკის შესახებ მოყვანილია ბროსეს Addit. et Éclaircie. p. 114—117; 76—80; Oukhtanès, p. 348, 458 Hist. G. I, 214. — ანტონ კზს, სომეხთ წყაროთა ზედ-გაველენით, ბაკურის სახელი შეუცვლია ვახტანგ მეფისად („სამოთხე“, გ. 191) და სხვა მოთხრობაც შეუკეთებია. ამ კითხვას ეკირებება დაწვრილებითი გამოკვლევა, რომელიც ქართულ წყაროებს, ვგონებთ, დაამტკიცებს, გარნა უადგილობრისაგამო ჩვენ ვრცელს გამოკვლევას ამ კითხვისას აქვერ ეტვირთულობთ. — ცურტავი, აწინდელი გადშენკი, ვახუშტის გაჩიანი (ახტლას ახლო, რუსების სოფელი Каменка) შდებარეობდა გუგარკში, ტერეთის და ქართლის სამზღვარზე და ექვემდებარებოდა საქართველოს მეფეს და კათალიკოსს (იხ. ეკ. მუხ. № 170, გვ. 128, 112, „სამოთხე“ 186—191; Hist. G. 215, n. I Oukhtanès. p. 280, 296-7 ვახუშტ. გეოგრ. 142; Ciracos, p. 295—6, Асогийнъ, стр. 258).

⁴³⁾ ე. ი. განდილდა. —⁴⁴⁾ ე. ი. ქალკილონის კრება უარ ჰყავთო, თორემ თქვენს ეპარქიებს დაჰკარგავთო, განგდევნითო.

კრებაჲ და ჯუარი შორის წმინდასა სამებასა დააწესეს; და რომელნიმე არა და-
ემორჩილნეს და განისხნეს სამკვდრებელით მათით და უცხოებით აღესრულ-
ნეს⁴⁵). — შემდგომად აბრაჰამისა დაჯდა კო მი ტო ს⁴⁶), რომელი იყო მდიდარ
და მოხარკე სამოსელთა და საკედართა ზედა, რომელიცა თუალთაგან პატიო-
სანთა ბივრილთა⁴⁷) შეამკობდა თავსა კუტრთხისასა. ამან უფროჲს ყოველ-

ბ₂ თა ქუტუშე ჰერთა კათალიკოზისასა და შეიერთა იგი და შეჩუშნებად სცა კრე-
ბა ქალკილონისა⁴⁸). და მისცა ჯუარი სიენელთა ეპისკოპოსსა, რათა ვილო-
დის ჯუარითა წინაშე მისსა, ვითარცა კათალიკოზი⁴⁹) და განუფართნა ნა-
წელნი მისნი, და კუალად სხუათაცა ეპისკოპოსთა განუვრცნა ნაწილნი მათ-
ნი⁵⁰) და ესრეთ შეიერთა ყოველი სომხითი წინააღდგომად კრებასა ქალკი-
ლონისასა. — და მაარე გუტმელი⁵¹) ვინმე და წყეული იოჰანე, რომელსა ეწო-
და რეცა მოძღუარ, აღკურა წიგნთა წინააღსაღდგომელთა კრებისათჳს წმიდისა
ქალკილონისა. და აღუთქუა მას შემდგომად თჳსა დაჯდომამ საყდარსა მისსა,
და თარგმანებად სცნა წიგნნი მწვალებელნი ტიმოთე ალექსანდრიელისანი,
რომელსა ეწოდა კუტრნი⁵²) და პეტროს მკაწრველისნი, რომელსა ეწოდა მგე-
ლი და სევერიოსისნი და სხუათა მწვალებელთანი, და სახელად დაწერნა თქმუ-
ლად მართლ-მადიდებელთა მოძღუართანი: წმიდისა საპაკისნი და მოსესი, და
ამით ტყუილთა დააჯერა ქუტყანა ყოველი⁵³) სომხითისა.

შა მრავალნი საკითხავნი გამოთქუნა და სახელ-სდვა თჳსად და ეგრეთვე
კანონნი და წესნი პირველნი ცვალნა და თვთ დაუსხნა მრუდნი, რომლითა
აიშალა ძუტლი და ვერ დაამტკიცეს ახალი, არამედ ყოველი კაცი თჳს-
თჳს სახეობს, ვიდრე მოაქამომდე.⁵⁴) და ესე ყოველი ქმნა კელითა

⁴⁵ ბროსეს საფუძელიან გამოკვლევით ეს მოხდა 596 წელს (Hist. G. I, Oukhtanes p. 280; Kirakos p. 24; Addit. p. Асогийъ стр. 59—60). აქ საჭიროდ ვრაცხთ ჩავუროთ, რომ სურენის მოკლე ყოფილა არა 571 წ., როგორც ჰკონებს ემინი (Асогийъ, გ. 59), არამედ 572 წელს, რადგან 22 თებერვალს სამშაბათი მოდიოდა 572 წელს და არა 571-სა (იხ. აგრეთვე Stephanos, Hist. de la Siounie, p. 62—3. Ист. Агванъ, გვ. 216).

⁴⁶) კომიტას იჯდა კუტად 616—624 წ. (Асогийъ, 61; Kirakos, 27, n. 1.) —
⁴⁷) „ბევრეულთა“? —⁴⁸) ე. ი. სომხითის საკათალიკოზოდამ შვიდი ეპარქია დაუთმო სერეთის კათალიკოზს და ამით მოისყიდა იგი. —⁴⁹) მხოლოდ კათალიკოზებს ჰქონდათ ეს უპირატესობა. —⁵⁰) ე. ი. გაავრცელა ეპარქია მათი. —⁵¹) მაირე-გუტმელი იოანე ანუ იოანე მაირაგომელი, რომელმან მონოფიზიტური მწვალებლობა შერთო სომხურ საეკლესიო წიგნებს, იმ დრომდე წმიდად თარგმნილებს. იხ. Асогийъ стр. 61, 62. ამ იოანეზე ახალი საყურადღებო ცნობები დაკულია ამ არსენის წერილში. —⁵²) ტიმოთე ალექსანდრიის პატრიარქი წოდებული „ელლურად“, ხოლო ქართულად კუტრანად, იყო თანამედროვე ქალკილონის კრებისა და განიდევნა მონოფიზიტობისათჳს: 451—457 წ. Kirakos p. 19. —⁵³) ასოლიკის თქმულებით (გ. 61) მაირე-გომელის წიგნები თანამედროვეთა არ შეიწყნარესო. (Hist. Siounie, 64. 73—4).

⁵⁴) არსენის დროს ერთ-გვარი წესი არ ყოფილა დამყარებული სომეხთ ეკლესიაში. შესანიშნავია, რომ სომეხთ კათალიკოზნი და მწერალნი ჩვენს დრომდისაც კი სხვა-და-სხვაობენ,

განცოფებულისა იოანე მარე გუშმელისათა, და რომლისათჳს დაშურა ვერ მიემთხვა კორციელსაცა საწადელსა მისსა, რამეთუ ესე ყოველი ბოროტი საყდრისათჳს იძმაკუა და არაა ირგო⁵⁵); არამედ ქრიტეფორე ვინმე დაჯდა,⁵⁶) რომელი იყო მტერ მარე-გუშმელისა და განმწარდა სულითა იოანე და კუალად გარდაადგეს იგი მიზეზითა რაათმე⁵⁷) და ელხინა იოანეს და აქაათცა არა მიხულა საყდარი. რამეთუ ეზრა დაიპყრა⁵⁸) და უფროჲს შეაწუხა სული მისი მზაკვარი, რამეთუ ნება მოშიშთა მისთა ყვის უფალმან, ხოლო უკეთურნი დღედ რისხვად დაჰმარხნის. და ესე ვითარით ზაკვითა განდიდნა პირველ მოხსენებული იგი კომიტოს და ეუფლა ნაწილსა ზედა წმიდისა გრიგოლისსა და მარეგუშმელისა მიერ აღივსო ქუტყანაჲ სომხითისა სიკუდილისა მომტყუბელითა სწავლითა.

აქა უკუტ აღესრულა ჩუბნება იგი წმიდისა გრიგოლისი, რომელი აუწყა მას სულმან წმიდამან, ვითარმედ რომელნიმე ცხოვართაგანნი უკუნ იქცეს და მგელ იქმნეს და ზედამოეტევენეს ცხოვართა და დაბძარნეს უწყალოდ.⁵⁹) ეგრეთვე აღესრულა ჩუბნებაჲ წმიდისა საჰაკისი⁶⁰), რომელ იხილა ბირთჳ ოქროჲსა და ინაფორი (sic) ზედა წმიდასა საკურთხეველსა. რამეთუ აკოცასა თანა მეფობისა არბაკთაჲსა (არშაკთასა)⁶¹) აელო მღღელობაჲცა წმიდისა გრიგოლის ნათესავისა; და ეყენნეს (ქჩკენნეს?) ქარტასა მას ოქროწერილნი იგი რადანნი და შეკორცილმან დაიპყრა ადგილი იგი ოქროჲ ბრწყინვალთა(ჲ). ესე არს რომელნი შეუდგეს მარე-გუშმელისა მოძღურებასა.

ხოლო არა მცირელი აღთქუმა ყო ხუასრო მეფემან ნერსე კათალიკოზისა მომართ, რომელსა ეწოდა შუჲჲ, ესე არს სომხურად მიჯინ⁶²), რომლითა შე-

როგორც ცხადად დამტკიცებულია ანტონ კათალიკოზის „მზა-მეტყველებაში“, ერთი განკერძოებული და დათავებული სარწმუნოებრივი მოძღვრება ვერ შეუძუშავებიათ. ძველ კათალიკოზთაგან ერთი წილი მართლმადიდებლობით სარწმუნოებას აღიარებს, მხოლოდ სიტყვითა არ აღიარებენ ქალკიდონის კრებას, ზოგნი მონოფიზიტობენ, სხვანი ნახევარ-მონოფიზიტობენ, ბევრნი იყვნენ მართლ-მადიდებლობის აღმსარებელნიც. ეს არის მიზეზი იმისი, რომ მეცნიერნიც ვერ ვერ დიშყარებულან ერთს ჰაზრზე სომეხთ სარწმუნოების შესახებ და სხვა-დასხვებრ სჯიან ამ საგანზე. თვთ სომხურ საეკლესიო წიგნებში კი მრავლად დათესილია მაიერგომელისა და მიმდევართა მისთაგან ღვარძლი მონოფიზიტობისა.

⁵⁵) არსენის ნათქვამს თითქმის ამტკიცებს ასოლიკი, გვ. 61.—⁵⁶) 624 - 629 წ. იხ. Hist. G, I, 196, p. 5.—⁵⁷) АСОГИЕЪ, 61.—⁵⁸) 628—639 (Addit. et Éclairc. p. 483). ამ ეზრაჲს და კეისრის ირაკლის დროს 628 წ. სომხითის კრებამ მიიღო მართლ-მადიდებლობა: АСОГИЕЪ, 61; Kirakos, p. 28; Stepanos, Hist. de Siounie; იხ. Ch. XXXVII.

⁵⁹) ეს წინასწარმეტყველებრივი ჩვენება წრისა გრიგოლისი იპოვება ჩვენგან პოვნილს, XI საუკ. მისს ცხოვრებაში (წერა-კითხ. ხელნაწ. № 384).—⁶⁰) 390—440 წ. (Kirakos. p. 12, p. 8; АСОГИЕЪ, Стр. 50).—⁶¹) 428 წელს. Исторія Аванъ, გვ. 290; 369.

⁶²) 524—533 წ. იხ. შენიშვნა № 21. აღვანნი რომ მართლ-მადიდებლობას ირჩევენ, ამაზე. იხ. АСОГ. 74.—⁶³) 639—661 (АСОГИЕЪ, 71). ოქროცხებულება წვერიისა ასოლიკით (გვ. 74—75) მიეწერება კზს იოანეს (722—733 წ.);—ამ ნერსეზე იხ. АСОГИЕЪ,

არცია უგულისკმოც გული მისი. ქმნა კრებაჲ პირველი დღინს (იხ. უენ. № 72) და განეშორნეს სჯულითა ბერძენთა და იბრუსალიმსა.

ხოლო ქართლი ყოველი და მეოთხედი სომხითისა განეყენნეს კელთ-და-სხმასა მღდლობისასა სომეხთაგან; არამედ ჰერნი და სიენიელნი ეამ ერთ განეყენნეს და კულად შეერივნეს ნერსეს ვისმე, რომელი წუპ[რ]თა ოქრომ-ცხებულ ჰყოფდა⁶⁵). ქმნა კრებაჲ სომეხთა კათალიკოზმან იოანე მანა წკერტს⁶⁶) და წყ[ლ]ისა რთვაჲ და პურისა ცომი გააშორნა წმინდასა სადღუმლოსა და ბალარჯი დაურწყოჲ, დაამტკიცა, რომელი არა ესწავა წმიდათა კრებათაგან პირველთა და წინააღმდეგა საღთოთა წერილთა⁶⁵), რომელსა იტყვს წმიდა მოციქული: სამნი არიან, რომელნი წამებენ: სული, სისხლი და წყალი, რამეთუ წყლითა(?) და ვეზიარებით მოსატყეველად და საკსრად. და სოლომან თქუა: უსხი თვისი დაკლა და განზავა ტაკუკთა თვისთა ღვინოჲ და მორწმუნეთა ჰრქუა: „მოვედით და სუთ ყოველთა“;—დიდი ათანასი იტყვს, ფსალმუნსა განჰმარტებს: სასუმელი კელთა შინა უფლისათა ურწყული საესე არს სხმულითა. ურწყოჲ ღუთაებასა მოასწავებს და სხმული იგი—კაცებასა. ესე არს წყალი, რამეთუ პირველი სიმდაბლე ღუთაებასა თანა-შერევნა იყო უძღურისა ბუნებისა ჩუპნისა; და ესე მოასწავებს ორსა ბუნებასა ღუთაებისა და კაცებისა ქრისტესისა და ამით ჯერ არს განზავება ღვინისა. და ებიფანე კვბრელი მასწავებს ამასვე სახესა, რომელ იტყვს: „შენ ხარ მღდელ უკუნისამდე წესსა მასზედა მელქიზედესისა“. რამეთუ მელქიზედეკ პურსა და ღვინოსა შესწირვიდა არა უცომოსა და ურწყოსა და ამისათვის ვცანთ მისი მღდლობისა სახე. და წმიდა ბასილი იტყვს წმიდათა(?) საიდუმლოთა მეორესა(?), ვითარმედ აღიღო პური და ამალღებული⁶⁶) მიგობყრა⁶⁷) შენ და (დმერთსა) მამასა, აკურთხა, განტეხა და მისცა მოწაფეთა. ეგრეთვე სასუმელი მოსთულებული ვენაკისა აღიღო, განზავა და მისცა კურთხეული მოწაფეთა თვისთა.

ხოლო მრავალ-სახე იყენეს წვალეზანი მათნი: საბელიანოსნი, იაკობნი და ტიმოთე კუპრინისნი, რომელთა სენი მანიქეველთა ებყრა, განშორებულნი ყოვლისა სიმართლისა და კანონისაგან. რამეთუ ამათ კელი აღიკარნელისა

გვ. 62—71. აქ ლაპარაკია იმ კრებაზე, რომელიც იქმნა 726 წელს „მანაწკერტს“, ხოლო ასო-ლიკით (გვ. 74) მანაწკერტს, რომელშიაც სომეხებმა ახლად შემოიღეს უფუვარ პურით ზიარება და სხვა ცვლილებანი, არსენის მიერ აღნიშნულნი (АСОГНЬ, გვ. 74—5). ამ კრებამ სომხითის ეკლესია სრულიად მოსწყვიტა მსოფლიო ეკლესიიდან და შემოიღო მონოფიზიტობის ღვარძლები და ახალ-საეკლესიო წეს-წყობილებანი. ამისი მოქმედი კზი იოანე, კაცი ანგა-არი, ამპარტავანი და დიდების მოყვარე, მეგობარი იყო ხალიფასი, რომლის ბრძანებით მო-ახდინა კრება დასარღვევლად პოლიტიკურის კავშირისა ქრისტიან სამეფოთა შორის (АСОГНЬ 74—6). მანაწკერტის კრება ბ. პატკანონით იყო 650—4 წ.: ГЕВАНДЪ, გვ. 132.

⁶⁵) იოანე სოფლიდამ „ოწუნა“ 718—729 წ. (H. Siounie, p. 72)—⁶⁶) ამას ასოლიკიდ ამტკიცებს, იხ. გვ. 74—75.—⁶⁷) ე. ი. ცომოვანი?—⁶⁷) აქ დედანი ძალიან დაჩრდილულია.

მომკუდარისა დაიდევს მოწამედ თავსა, ოდეს მოყუასთა მისთა ორთა არა აქუნდა მოწამე; და მამათა თქუსს, ვითარმედ სამთა ჯერ არს წამება სარწმუნოთაჲ. მათ ვიდრე არა დაეფლა ივლიანე, აღიღეს კელი მისი და დასდევს მოწამედ თავსა ზედა ე[რ]თისა მათგანისასა, რომლისათვის სახელ ედები(ს) ვიდრე მოაქამომდე კელნამკუდრეცნი⁶⁸⁾ და ესრეთ დლითი-დღე შეურაცხ იქმნეს და მოაკლდებოდეს მწვალებელნი იგი და არა აქუნდა [ლონე საი]დამცა⁶⁹⁾ იკურთხეს ეპისკოპოსი.

და განისმა სომხითისაჲ, ვითარმედ განდგეს სარწმუნოებისაგან წ[თა მამათასა] და კელ-დასხვისაგან კესარიისა, ვითარცა ესწავა მისგან. და მიუვლინეს ნერშაპუს ტარონისა ეპისკოპოსსა, რომელი დაედგინა სპარსთა მეფესა ორთა თანა მოყუასთა მისთა და ჰრქუსს, ვითარმედ ყოველნი გარდაიქცეს ერთბამად და აღიღეს ნისტორისა წვალებაჲ და კრება ქალკილონისა დაამტკიცეს და ჩუბნ არა გუაქეს საყდარი, სადა კელნი დავისხნეთ და მივპმართ[აე]თ შსა (შენსა) კეთილად მსახურებასა, რათა დაგვდგინენ ჩუბნ ეპისკოპოსნი, რამეთუ ყოველთა ცნეს გარდაიქცევაჲ მათი წვალებად.

და რამეთუ სპარსთა მეფენი აიძულებდეს სომეხთა, რათა განეშორნენ ბერძენთა სარწმუნოებასა, ვითარ პირველ ვახსენეთ. და რათა სიძულილი შთავარდეს შორის მათსა გამოშორებითა სჯულისათა და ამით უმეტეს მორჩილი იყვნენ სამეფოსა სპარსთასა, და ქრთამი დიდ-ძალი აღუთქუნა (sic) წინამძღუართა სომეხთა, რათამცა იქმნა ეგრე, რაჟამს აღებულ იყო მღვდელთ-მოძღურებაჲ გრიგოლის სახლისაგან⁷⁰⁾.

და აუწყა ნერშაპო ეპისკოპოსმან ნერსე კათალიკოზსა, რომელი იყო აშხარაკლი⁷¹⁾, ესე იყო ბოროტად მწვალებელი, და ჰეს (ჰეტრეს) ვისმე

⁶⁸⁾ აქ არსენი უბრუნდება იმას, თუ როგორ აკურთხეს სომეხთა თვისი კათალიკოსი, რადგან შემდეგ მსოფლიო ეკლესიადამ განვრდომისა მართლმადიდებელნი პატრიარქნი და კესარიელნი ეპისკოპოსნი არ უკურთხევენენ მათ კათალიკოზ-ეპისკოპოსთა.

⁶⁹⁾ რამდენიმე ასო წაბლალულია, ალბათ უნდა წერებულყო: [„ლონე საი]დამცა“ და სხ.

⁷⁰⁾ АСОГИЕЪ, გ. 62—70.—⁷¹⁾ ე. ი. სოფლისგან იშხარაკლისა; ასოლიკით Аштаракекъ (გ. 58); იხ. შენიშვნა № 21. ვგონებ ნერსე იშხარაკლი და ნერსე „მეჯინ“ ანუ „შუაჲ“ სხვა-და-სხვა პირნი უნდა იყვნენ, რადგან უკანასკნელი ცხოვრებდა 525—533 წ., ხოლო პირველი, როგორც სჩანს, 549—551 წლებში. ასოლიკიც ირევა აქ ქრონოლოგიაში (გვ. 58, იხ. შენ. № 39. იხ. Исторія Агванъ, გვ. 239; 142; 269; 217—20; 93—7).

⁷²⁾ პირველი კრება ნერსე „მეჯინის“ მეოთხე წელს, ე. ი. 524+4=528 წ. (АСОГИЕЪ, Kirakos, p. 23, 315—317 და გვ. 58). ხოლო ეს მეორე კრება დვინისა უნდა იყოს სხვა, რომელიც მოხდა მეთოთხმეტესა (უნდა მე 24-სა) ისტვნიანე მეფისასა ე. ი. 527+24=551 წელიწადსა, მეორესა (უნდა: „მეოცესა“) ხუასრო სპარსთა მეფისასა, ე. ი. 531+20=551 (ხვასრო I + 578), წელიწადსა მას რომელსა ეწამა წა იზიდ-ბუზიდ, ე. ი. 552 წელს (АСОГИЕЪ, გ. 316); კათალიკოზობასა ნერსე იშხარაკლისა, რომელიც ალბათ ჰმართვიდა 549—551 ანუ 549—553 წლებში, —სომხურ წყაროებშიაც არეულია ეს ქრონოლოგია და განმარტულია ემი-ნისაგან, (АСОГИЕЪ, გ. 315—317), —ნერსე III ცხოვრებდა 638—661 წ. (Addit. p. 76). —იოჰანეს (ნერსეს?) კათალიკოზობდა 533—550 წ. (АСОГИЕЪ, 58).

ქერდულსა, სხუათაცა ეპისკოპოზთა და აზნაურთა, და ბრძანეს მეორედ კრებაჲ დიდი ყოფად, და მუნვე ღვინს მისვე ნერსესზე წელსა მეორესა⁷²⁾ და მეათოთხმეტესა წელსა იტსჯნიან მეფისასა, წელიწადსა მეორესა ხუასრო სპარსთა მეფისასა, წელიწადსა მას, რომელსა იწამა წმიდა აზიდ-ბუზიტ; და კუალად შეაჩუპნეს წმინდა იგი კრება ქალკიდონისაჲ და სახელსდვეს⁷³⁾ ნესტორიანი, სიტყვსაებრ აბდიზო ულთოჲსა, და მასვე წელსა განაცხადეს წიგნი იგი თარგმნილი ტიმოთეს და ფლაქსონ მწვალებელთანი, რომელნი [იყვნეს ასურ]⁷⁴⁾, რომელნი პირველვე აღწერეს წინა-აღსადგომელად ქალკიდონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტეს ღუთისათა, და კუპრნისა⁷⁵⁾ წერილთა მორჩილ ექმნეს სიკუდილად თავთა მათთა და ჰსთქუეს ერთი ბუნებაჲ სიტყვსა ღუთისა და კორცთა, და უკუდავითა ბუნებითა ქადაგეს ქრისტე ჯუარკმულად და მომკულრად, ესე არს შეჰმატეს „წმიდაო ღმერთოსა“ რომელ არს ხაჩეცარი, სიტყვსაებრ პეტროზ ანტიოქელისასა⁷⁶⁾, რომელსა საბელისი აქუნდა სენი. და განსაზღურეს შეჩუპნებით კიდე (sic) განდგომისა მართლისაგან სარწმუნოებისა, და პირველ მოხსენებულნი იგი მწვალებელნი მოძღუარნი წარავლინეს ყოველსა ასურეთსა ხარებად უკუნისამდე პყრობად ერთობით წვალებჲ მათი.

და მნეტრაპოლიტად⁷⁷⁾ თჳსად დაადგინეს ალიკარნელისაჲ იგი კელმომკულდრისაჲ და ზოგთა აბდიზოჲს კერძთა სხუაჲ ვინმე.

ხოლო ყოვლადვე არა-სადაჲთ აქუნდა წამება პირველი მამათაგან და კრებათა წინააღმდგომად (sic) კრებისა ქალკიდონისასა და ო[რთა] ბუნებათა უფულისა ჩუპნისა, იჲსო ქრისტესთა და თვთ იცო[და] საღმობაჲ გულისა მათისა, რამეთუ განშორებულ იყვნეს ჰეშმარიტებისაგან, რომელი ესწავა წმიდისა გრიგოლისაგან მართალი.

და სამი ოდენ წელი⁷⁸⁾ გარდასრულ იყო კრებითდგან ქალკიდონისაჲთ და მათ მე(?) წა (წმიდა) საჰაკ⁷⁹⁾ და მასტოხ (მახტოც?) შვილიშვილნი გრიგოლისნი და ყოველნი მეფენი მათნი და მოძღუარნი მათნი, რ[ა]თა პირველნი წიგნნი თარგმნეს ნეტართა ლეონტი და ის[ა]ბ (იოსებ) წინამძღუართა სომხითისათა და სხუათა ურიცხუთა წმინდათა და იფქლი წმინდა დასთესეს მათ შორის, ხოლო მათ ფიცხელი ეკალი ნებსით განაწონეს სულთა მათთა და ერსა უბრალოსა და თვთ მოსე ქერდულმან მიუთხრა წარწყმედაჲ მათი და არცა მისი ისმენეს.

ამისა შემდგომად გარდაკდეს ჟამნი რაოდენნიმე, მოკულდა ვაჰან მამ

⁷²⁾ ეს სიტყვა მქრალია ღედანში; უნდა იყოს: „სახელ-სდვეს“. — ⁷⁴⁾ ეს ორი სიტყვა სრულიად გადასულია, ჩვენ თვთონ ჩავსვით აზრთა მიმდინარეობის მიხედვით. — ⁷⁵⁾ ე. ი. ტიმოთეს; იხ. შენ. № 52. — ⁷⁶⁾ „მკაწვრელისა“ Гнаѳъ ანუ ФУЛОНЪ“, იხ. შენ. № 36).

⁷⁷⁾ მიტრაპოლიტად? — ⁷⁸⁾ ე. ი. 453—454 წ. აქილამ არსენი ისევ უბრუნდება პოლიტიკურს ისტორიას სომხითისას, ხოლო აქამდე მოგვითარხობდა სომეხთ ეკლესიის მსოფლიო ეკლესიიდან განვარდნის ამბავს. — ⁷⁹⁾ 384—434 წ. აქ ღედანი მეტად გადასულია.

კუცნი⁸⁰), რომელმან სიმენითა თვისითა დაიპყრა მარზაპნობაჲ სპარსთაგან და ძებნა სამართალნი ქრისტიანეთანი, თრდატ მეფობითგან დადებულნი წესნი ეკლესიისანი და გლახაკთანი, უკუმოიკუნა სოფელნი და უხარკოდ განათავისუფლნა. — აქაჲთგან სპარსთა დაიპყრეს სომხითი და შეურაცხ იქმნა წესი საქრისტიანოჲ და ეკლესიათა განგება აიკოცა (sic) და აზნაურთა კელიწიფება დაეცა სპარსთა მარზაპანთაგან⁸¹) და კათალიკოზნი და ეპისკოპოსნი განდრკეს სიმართლისაგან და კადნიერებაჲ მოიღეს სპარსთაგან წინააღდგომად აზნაურთა და ხარკსა, სოფელთასა თვთ გარდაიკდიდეს, და ეპისკოპოსთა და ქორეპისკოპოსთა მიანდგეს ქუტყანა, ვითარცა მორჩილთა მეფობისა სპარსთასა.

მა რომელთამე კათალიკოსთა და ეპისკოპოსთა მეფენი სპარსთანი დაიშვილნეს და ძეობილად უწოდდეს კავადს,⁸²), რომლისათვისცა მსჯელობა მთავრობისა თვთ მიიტაცეს და არა სიმართლისაებრ კანონთასა, არამედ თვისისაებრ ნებისა იქცეოდეს და საკმარი ეკლესიათა არა ვითარ დაწესებულიყო ეკლესიათათვის, არამედ საკმრად თვისა და კაცთა საჩუბნებელად განაბნევდეს, რომლისათვის ეპისკოპოსნი ყოველნი და მამასახლისნი ყოველნი მიიქცეს ლუთისა განსარისხელსა ამაოსა შესაძინელსა სათნოებითა მეფეთა უღთოთათა. — და მერმე აზნაურნი და ერისგანნი მიბაძვითა მათითა განეშორნეს ყოველადვე კანონთა განწესებულთა წმინდისა ნერსესთა და წმიდისა საპაკისთა, რომელ(?) დღეთა ვაჰან მამკუცნისათა დაესხნეს ერთგვის წელიწადსა შინა სახლთა ყოველთა დიდებულთასა ყოფად სახსენებელი ერთისა ვისმე წმიდათაგანისა, რათა განისუბნონ გლახაკთა, სნეულთა, და ჭირვეულთა, ობოლთა და უბუვართა ალაპითა სახლთა შინა მათთა სადიდებელად ლუთისა. ესე ყოველი განაქარვეს თავთა თვისთა შესაძინელისათვის⁸³), და დაკსნდა და დაირღუა ყოველისა სულიერისა კეთილისა ჩუტულება და წესი და დაიმკვდრა ბოროტმან მოდღეინდელად დღემდე და იქმნნეს საეპისკოპოსონი, ვითარცა საკერპონი, და მივიდიან აზნაურნი კარად საეპისკოპოსოდ და არა ჰპოვიან ჟამი შესლვად და შეიქციან სირცხვლეულნი, ვითარცა კარისაგან სპარსთა მარაზპანთაჲსა და უფროჲსდა. რომლისათვის ვერღარა დაითმინეს შეურაცხება იგი ფრიად ვარდან მამკუცნი მან⁸⁴), რომელსა ჩოქხი ეწოდა, რომელ არს ურჩ, და ნათესავთა მისთა აზნაურთა სხუათა შერაცხილთა მოკლეს სურენ ვინმე მარზაპანი სპარსი და სახლები

⁸⁰) 482—511 წ. АСОГИЕЪ, 55—56. Hist. G. I, 189, 196.

⁸¹) АСОГИЕЪ, стр. 57—8, Kirakos, p.—⁸²) ხოსრო-პარვის 590—628 წ. (Addit. 476); ხოლო ხოსროვ 531—579 წწლებ შუა მეფობდა.

⁸³) რომ სპარსეთთან დაახლოვება სომხების სამღვდელთა საქმე იყო, ამას ამოწმებენ თვთ სომეხთ მესიტორიენი. ამას შეუდგა გაძლიერება სპარსთა მარზაპანებისა, დამცირება სომეხთ მეფეთა და დიდებულთა. არსენი გვიჩვენებს, რომ ყოველივე ეს იყო ნაყოფი სომეხთ სამღვდელთა ანგარებრივის ანგარიშებისა, და თვთ 551 წლის განდგომა სომეხთა მსოფლიო ეკლესიისაგან იყო ამავე ანგარიშების შედეგი.

⁸⁴) ე. ი. ვარდან მამკონიანი (შეადარე, Steph. Hist. Siounie p. 65—7).

მათი მათი (bic) მოწუტს ცეცხლითა⁸⁵) და დედა-წულითურთ ლტოლვილნი წარვიდეს კოსტანტიპოლის; და წარვიდეს და შეიწყნარნა კეთილად მეფემან ისტენიანე⁸⁶), ხოლო იგინი არა ეზიარნეს⁸⁷) მათთანა (მთ^რა); და დაუკვრდა მეფესა ესე და იკითხა მიზეზი⁸⁸). ხოლო მათ უთხრეს, ვითარმედ ცილობა იქმნა კრებისათჳს ქალკილონისა და მოძღუართა ჩუპნთა არა შეიწყნარეს; და ბრძანა მეფემან მოწოდება მოძღუართა და ეპისკოპოსთა სომხითისათა, რათა გამოიკითხონ და ცნან მართალი.—და შემოკრება კრება დიდი კოსტანტინეპოლის⁸⁹) და ფრიადი გამოწულილვამ ყვეს და განმართლდა სამართალი და აღიარეს ყოველთა ერთობით კრებამ ქალკილონისა და თვთ სომხითმან ყოველმან დაწყევა და შეაჩუპნნეს მგმობარი მისი და შეერთნეს მათ თანა და ითხოვეს მეფისაგან კეთილად დასავლისა კარი სოფიასა აღშენებად ფასითა თჳსითა, რამეთუ მას ოდენ ჟამსა აშენებდეს მას. და მიანიჭა მეფემან საწადელი მათი და მათ მისცეს ფასად შენებისა ვეცხლი წმინდა ა[თ] ბევრი და სახელად უწოდეს „კარი სომხითისაჲ“ ვიდრე მოაქამომდე⁹⁰).

და მოიქცეს კრებისა მისგან და მოიწიენეს სომხითს და რომელთამე გულმოდგინედ შეიწყნარეს და დაემორჩილნეს ერთობასა და რომელთამე, ვითარცა გუპლთაჲ, უფროჲსლა შესძინეს აღძრვამ ერისაჲ და შფოთი ბირებითა მადრე გუპმელისაჲთა და ესე იქმნა დღეთა იოანე კათალიკოზისათა⁹¹).

ამისა შემდგომად მავრიკ კეისარმან⁹²) წარავლინა მუშელ მამკუპნი დიდი ზორავარი სომხითისაჲ და მისცა სამეფოჲ სომხითისა ხუასროჲს⁹³).

⁸⁵) სურენ მარზაპნის მოკლვა (564—572) მოხდა 572 წ. და არა 571 წელს, როგორც ჰეიქრობს ემინი (АСОГИИЪ, стр. 59), რადგან 22 ფებერვალი სამშაფთს მოდიოდა-572 წ. (იხ. ზემო შენ. № 45). ბროსე ამას გვიჩვენებს 570 წ. (Hist. Siounie, p. 62; 62).

⁸⁶) იუსტინიანე II 565—577 წ. (Hist. G. I, 220).—⁸⁷) ე. ი. მათს წირვა-ლოცვაში მონაწილეობა არ მიიღეს.

⁸⁸) ესეც საბუთი იმისი, რომ სომეხთა განდგომა გათავებულ საქმედ არ მიჩნდათ, რადგან ეს იყო რამდენისამე ეპიკოპოსის ანგარიშების შედეგი. საქართველოშიც არ სჯეროდათ, რომ სომეხნი მართლა განდგნენ და ეს იყო მიზეზი იმისი, რომ 596 წლამდე ერთობა ქართველ-სომეხთ ეკლესიათა არ შეწყვეტილა.

⁸⁹) ამასვე იტყვის АСОГИИЪ, стр. 59.—⁹⁰) Ibid. იუსტინე II-მ განაახლა დაქცეული სოფია.

⁹¹) იანე ასოლიკით იჯდა 533—550 წელს, ხოლო აქ აღწერილ დროებაში 572—577 წლებში, იჯდა მოსე (АСОГИИЪ, 58—9). ამის გამო აქ უნდა იფულისხმებოდეს კზრი იოანე, (გოგეციელი?), რომელიც მართლ-მადიდებელი იყო და განაგებდა იმ ნაწილს სომხითისას, რომელიც ბერძნებს დარჩათ. ეს იოანე თანამედროვე იყო მოსე და აბრაამისა და მოკვდა 616 წ. (იხ. ამაზე ბროსეს ჰაზრი Kiracos. p. 27 და n. 1).

⁹²) მავრიკი ჰმართვიდა 13 აგვისტოდამ 582 წ. 27 ნოემბრამდე 602 წ. (Hist. G. I 216, Kiracos, p. 25—26; მოსე კზრი 551—594 (Карапкатвацъ, стр. 214).

⁹³) იხ. АСОГИИЪ, стр. 60.—საყურადღებოა, რომ არსენი და ქ-ცხბაც არას ამბობენ იმ 596 წლის კრებაზე, რომელმაც სამუდამოდ დაარღვია კავშირი ქართველ-სომეხთ ეკლესიათა შორის (Addit. 107—125; Kiracos. p. 23—5 და Oukhtanes, p. 277—351).

ხოლო ხუასროვ დვინითგან ყოველი დაამორჩილა კეისარსა და იქმნა მშვიდობა შორის მათსა⁹⁴) და მუშელს ნიჭი დიდ-ძალი მისცა და წარავლინა იგი სამეფოდ; და ვითარ მიიწია მუშელ კოსტანტიპოლის და დაემთხვია დღესასწაული ჯუართა აღპრობისაჲ და არა ეზიარა იგი მათთანა და ყოველნივე, რომელნი იგი მათთანა იყვნეს, და იკითხა მეფემან და აუწყეს, ვითარმედ კრებისათჳს ქალკიდონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტესთა.

ხოლო მეფემან ჰრქუა, ვითარმედ უწინარეს შენსა ვარდან და მისთანათა აზნაურთა ყოველთა შეიწყნარეს კელითა მოძღუართა თქუწნათათა და მრავლითა გამოძიებითა წერილთაჲთა. ხოლო მუშელ ჰრქუა: «ნუ უკუპ უმეცრებითა, გინა შიშითა თქუწნითა; არამედ უკეთუ ბრძანოს ქრისტეს მოყუარემან მეფობამან შენმან და სიმართლით შუამდგომელ იქმენ, ჰპოო ამისთჳს ჭეშმარიტი მოძღუართა ჩუწნათგან».

და უბრძანა მეფემან კათალიკოზსა სომხითისასა მოსეს და ყოველთა ეპისკოპოზთა, რათა მოვიდენ კოსტანტიპოლის და კუალად გამოიწულილონ და დაემტკიცოს მქართალქი.

ხოლო მოსე კათალიკოზი არა დაემორჩილა, არამედ ესრეთ ჰრქუა მოციქულთა: „არა წარვკდე მდინარესა აზაცსა, რომელ არს საზღუარი სპარსთაჲ, არა ვჰამო ფურნილი ბერძენთა და არცა ვსუა თერმონი მათი“ და ეგრეთვე ეპისკოპოსთა ვასპურაგანისათა, რომელნი იყუნეს სახელმწიფოსა ქუეშე სპარსთასა, არა ინებეს წარსლვაჲ. ხოლო ეპისკოპოზი ტარონისა და ყოველნი ეპისკოპოსნი, რომელნი იყუნეს კელსა ქუეშე ბერძენთასა, მსწრაფლ მიიწინეს სამეფოდ და კუალად ყვეს გამოძიება და დაამტკიცეს მეორედ კრებაჲ ქალკიდონისა წინაშე მავრიკ მეფისა ერთობით ყოველთა და აღიარეს ორი ბუნება ქრისტესი ჭეშმარიტი და დაწერეს ფიცი ერთობასა ზედა უკუპ, და წარმოვიდეს, და ვითარ მოვიდეს სომხითის არა შეიწყნარა მათი მოსე კათალიკოზმან და სხუათა ეპისკოპოსთა, რომელნი იყუნეს სპარსთა კერძონი⁹⁵).

შე განიყო სომხითი და ამათ დაიდგინეს კათალიკოზად იოანე გოგვიტელი⁹⁶); და მიერთგან მრავლითა წინააღმდეგობითა ვილოდეს კრებისათჳს

⁹⁴) „შორის მათსა“, უნდა ჰნიშნავდეს: შორის სპარსთა და ბერძენთა. მართლაც, მავრიკ-კეისარმა შემწეობა მისცა 590 წელს ხოსრო II-ს ვაჰრამ-ჩუბინის (ქცხის „ბარამ ჩუბინის“) წინააღმდეგ და მშვიდობა ჩამოვარდა ბერძენ-სპარსთ შორის (იხ. ქცხ. I, 164—5, Kiracos, p. 27, n. 2).

⁹⁵) მთელი ეს მოთხრობა სრულიად ახალი და საყურადღებო ცნობაა, რომელიც უმეტესად აქეშმარიტებს ჰაზრსა, რომ სომეხთა მსოფლიო ეკლესიიდან განვრდომის მიზეზი იყო პოლიტიკური და არა სარწმუნოებრივი. ასოლიკი (გ. 333) მოვეითხრობს, რომ ტიბერის-კეისრობაში (578—582 წ.) კოსტანტინოპოლში მოხდა კრება მართლ-მადიდებელთა და სომეხთა, და სომეხნი იძლიენენო. მაგრამ აქ აღწერილი ამბავი მოხდა 588 წელს (იხ. ქვემო).

⁹⁶) ეს უნდა იყოს იგივე იოანე „გოგვიტელი“ (ე. ი. გოგვიტის კანტონიდან; Cagvit Kirak., 27), რომელიც მოხსენებულია ზემო, შენიშ. № 91.

ქალკიდონისა და ორთა ბუნებათა ქრისტეს უფლისა ლუთისა ჩუენისათა ათორ-მეტ წელ ვიდრე აღსრულებადმდე მავრიკი მეფისა⁹⁷).

ზა პირველ მოხსენებულმან აბრაჰამ კათალიკოზმან⁹⁸) ოდეს განასხნა არარატით მღღელნი იგი და იოანე კათლიკე (კათოლიკე?) წმიდისა მამაქსახ-ლისი ბულკათ (sic) უკმიან წმიდა კათალიკეს და მიტრს (sic), წმიდა როფსიმესა და უბაკნისა (sic) და ელივარდისა და არამონთა და გარნისისასა და ყოველ-თა მონასტერთაჲ და ყოველთა არარატისათა მძლავრებით, რომელთამე შეჩუპ-ნებად სცა წმიდა იგი კრებაჲ (ქალკიდონისა)⁹⁹).

ზა შემდგომად სამისა წლისა¹⁰⁰) იქმნა ჰომი იგი ბასიანისა, რომელსა იძლინ-ნეს იონნი სპარსთაგან და წარტყუნეს ქალაქი კთრიჯი (კითრჯი) აშტენი-საჲ¹⁰¹) და მეოთხესა წელსა¹⁰²) კარნუ ქალაქი¹⁰³) ფოკა ულუთოქსა კეის-რისსა, რამეთუ დაკოცნა ძენი მავრიკ მეფისანი მახვლითა, ასპარეზსა განი-ყვნა.

ამას წე[ლსა წარი]ტყუნა კარნუ ქალაქი აჰმადისაგან¹⁰⁴) და იოანე კა-თალიკოზი, რომელი იყო ნაწილსა ბერძენთასა; და ამასვე წელსა განასხნა მო-სე კათალიკოზმან¹⁰⁵) მღღელნი თვისისა კელისაგან იოანეს კერძნი, და წარ-ვიდეს რომელნიმე იონთა თანა, რომელნიმე ტაოს, რომელნი (წნა?) და მათ უწოდიან შულაკა¹⁰⁶).

ვითარცა იხილა წმიდამან გრიგოლი ჩუტნება იგი, ოდეს განეხუნეს ცა-ნი და ნათელი გარდამოკდა მას ადგილსა¹⁰⁷). და მერე წარკდეს რაოდენნიმე ჟამნი, მოვიდა ჰერაკლე მეფე სომხითს და იხილა წუალება სომეხთაჲ და

⁹⁷) აქიდამ ცხადია, რომ ზემოხსენებული მეორე კონსტანტინოპოლის კრება ყოფილა 602—12=590 წელს.—⁹⁸) იხ. ზემო შენიშ. № 44. აქ არსენი ახალს ცნობებს დასძენს; სა-მწუხაროდ დედანი აქ რამდენადმე დაზიანებულია.

⁹⁹) აქ იგულისხმება 596 წლის კრება, რომელმაც სამუდამოდ განჰყო ქართველ-სომხი-თის ეკლესია; და თვთ სასომხეთო ორ-ნაწილად გაიყო: მონოფიზიტობა აღიარეს სპარსეთის ქვეშევრდომთა, ხოლო მართლ-მადიდებლობა—ბერძენების ხელ-ქვეითთა. ასოლიკი ამბობს, (გ. 60) რომ იოანე კზად მავრიკ-კეისარმა დაადგინაო. Ouchtaner, p. 308, n. 2; 350.

¹⁰⁰) მავრიკის სიკვდილიდამ, ე. ი. 602+3=605 წელს.—¹⁰¹) ასოლიკი მრკლედ მო-იხსენიებს (გვ. 60): „Царь парсїйскїй Хосровъ, послалъ [въ Арменїю] какогo-то Ашо-та, который нанесъ поражение грекамъ, взялъ Кетритчъ (არსენის: „კთრიჯი“), городъ въ Хаштенкѣ (არსენის „აშტენისაჲ“); равно какъ и городъ Каринь, и ка-таликоса Іоанна... отвелъ въ плѣнь“. ხოლო არსენი გვიჩვენებს კარის (Каринь—ერზე-რუმ) აღებას 606 წელს; მაგრამ იოანეს დატყვევებას სწერს აჰმადისგან და არა აშოტის მიერ.

¹⁰²) ე. ი. 606 წ.—¹⁰³) კარნუ—ქალაქი, ანუ კარი, ძველი თეოდოსიოპოლისი, ენ-ლანდელი ერზერუმი. ფოკა კეისარი ჰმართვიდა 602—610 წ.—¹⁰⁴) არ ვიცი, ვინ არის აჰმა-დი.—იხ. Асогивъ, стр. 83—4.—¹⁰⁵) მოსე † 593 წ. (ბროსეთი), ხოლო ამ დროს (606 წელს) იჯდა აბრაამი და არა მოსე. იხ. ზემო შენიშ. № 45.

¹⁰⁶) მოსეს (თუ აბრაამს?) ალბათ იმისგამო „განუსხამს“ (606 წ.) სამშობლოდამ ეს მართლ-მადიდებელნი სომეხნი, რომ მათ მონაფიზიტობა არ შეუწყნარებიათ.—¹⁰⁷) აზრი აქ დამთავრებული არ არის.

ფრიად შესწუხნა წარწყმედისა მათისათჳს უნებლებით მიქცევითა და ბრძანა კრებაჲ დიდი ყოფად ეპისკოპოსთა და მოძღუართა სომხითისათა და მიწე-რა წიგნი იეზრა კათალიკოზსა და აზნაურთა, რათა შემოკრბენ კარნუ ქა-ლაქს და გამოიძიონ სარწმუნოება კრებისათჳს ქალკიდონისა და ცნან ჳემ-მარიტად ორი ბუნება ქრისტესი სომეხთა¹⁰⁸).

მა მოიწივნეს ყოველნი ერთობით ყოველნი (bis) წინაშე მეფისა და გამო-იწულილეს მესამედ მრავლითა ძიებითა და დაამტკიცეს მართალი და და-ემორჩილნეს სომეხნი ფიცით, კელით-წერილითა, რათა არღარავის წინააღუდ-გენ ცილობად მისთჳს; და ვითარ უკუ-მოიქცეს დენს, მიიქცეს მასვე ვნება-სა წყმედულსა, რამეთუ მოძღურებისა ადგილი მათი იგი იყო და თჳჳან მუნ შინა მართალი ყოველი კუალ-რყუნითი¹⁰⁹).

ხოლო იგივე მაჲრე გუჳმელი აღსძრვიდა ვიეთმე მონაზონთა მწვალებელ-თა და სტეფანეს ეპისკოპოსსა გარდამანისასა და მათუსალას ქერ-დულსა სიენიელსა და სხუა ვინ ჰოის მღუღელი, რომელნი არა დახლომილ-იყვნეს კრებასა მას, რათა არა ეზიარნენ ეზრა კათალიკოზისგან და რომელნი მისთანა შეერთებულ იყვნეს. შემდგომად დღეთა რაოდენთამე მო-ვიდეს სტეფანე ეპისკოპოსისა და მათუსალა იქხა (იგურთხა) სიენისა ეპისკო-პოსად; დიდითა შეურაცხებითა აგინებდა სტეფანეს და ქერდულსა¹¹⁰) და იტყოდა: უმცირეს არს მიდრეკა ეზრაჲსი ცთომასა თქუჳნსა, რამეთუ იგი ანუ შიშითა მეფეთათა, ანუ მეცნიერთა კაცთა მიახლებითა მიდრკა სჯული-საგან, ხოლო თქუჳნ ცუდად დებისა და სათნოებისათჳს წარსწყმდით უკურ-ნებელად.

და ვითარ ცნა ესე ეზრა, მოუწოდა მას ბერსა ბოროტსა და ჰრქუა წი-ნაშე ყოველთა: გიკმე შენ სამგზის და მათუსალა სამგზის და სტეფანეს, ვითარმედ ქუჳსუნისა მოძღუარნი და მეცნიერნი თქუჳნ ხართ, მოდით და სიტ-ყუა უგოთ მეფესა, და არა მოხვედით, და აწ ჩუჳნსა გ[ვ]გებულსა წინააღუ-დგები კადნიერად, ჩუჳნ რომელი ჳემმარიტად გამოვიძიეთ წიგნთა და მოძ-ღუართაგან მართალი, შევიწყნარეთ ორი ბუნება უფლისა ჩუჳნისა იესო ქრის-ტესი: სრული ღუთაებითა და სრული კაცებითა, ერთი გუამი და ერთი ხატი, განუყოფელი განგებულებითა და წიგნნი წმინდათა მამათა პირველნი, რომელნი აღმოვიკითხნით, ამას წამებდეს და ჩუჳნ დავემორჩილენით ბრძანებათა მათთა და შევიწყნარეთ კეთილისა მიმართ (მართ); და აწ არავე წარსრულ არს, საღუთო-ნი წიგნნი ჩუჳნთანა არიან: მოვიხუნეთ და ჳემმარიტი ვისწაოვოთ.

¹⁰⁸) ეს კრება იყო 628 წელს Kiracos, p. 28; Асогикъ, стр. 61—2. რადგან ეზრა კათალიკოზად იჯდა 629—639 წლებში, ამის გამო ეს კრება უნდა ყოფილიყო 629—635 წ. როდესაც ირაკლი კვისარი სპარსეთით დაბრუნდა. ჩვენის ქრონიკების ცნობებით ამ ანგარიშს ამართლებს (იხ. ზემო, გვ. 65—7). ჳევმე წერილში ეს კრება აღნიშნულია 635 წ.

¹⁰⁹) Асогикъ, стр. 61—2. —¹¹⁰) ე. ი. მათუსალას. „ქერდული“ = გრამმატიკოსი. —

და ვითარ დაუკუა პირი წამებითა წიგნთაჲთა, აღმოიბოყინა სიმყარაღე, მსგავსი ბოროტისაჲ წვალებისა და ჰრქუა: ღონედ არა შევიწყნარო ეგე წერილი, რამეთუ ნისტორიანთა შეჰმატეს ეგე წმიდათა წიგნთათ; და აღიძრა წულუბად სიტყუათა მრავალთა, რომელ მოყუასთაცა მისთა ვერ შეარწყუნა და განისწავლნეს ურთიერთარს და მას უწოდდეს მაჲრევენელად თჳსნი მოყუასნი სახელად სოფლისა თჳსისა¹¹¹).

ხოლო იგი წარვიდა საბერძნეთს მისვე წინააღდგომისთვის და ისწავა მკირედ ენაჲ, რათამცა მით მიზნითა არწმუნა სომეხთა უფროჲსრე და მოიქცა სომხითსავე; უძვრეს პირველისა წვალებდა; და უმზირდა უტკუპლად შემდგომად ეზრადსა დაპყრობად მისსა საყდარსა შეწვევითა დიდ-დიდთა კაცთათა და ნებითა მწვალებელთათა¹¹²); ქადებითა მათითა წინააღმდგომობისათჳს¹¹³) (წინააღმდგომისათჳს) ქალკილონისა კრებისა.

ხოლო შემდგომად ეზრასა დაიპყრა საყარაი ნერსე იზნელმან¹¹⁴), ღირსმან და მართლ-მორწმუნემან ნებითა ღუთისათა, და განიწირა სრულიად შუ[რ]ისაგან ბერი იგი იოანე მზაკვარი და უფროჲსად ამისთვის, რამეთუ ზიარებად ეხილვა ნერსე საბერძნეთს მეფისათანა კოსტანტინე მკირისა¹¹⁵) და არავე დასცხრა წინააღდგომად და სიტყუად ამას, ვითარმედ ეზრასებრვე შესცთა ნერსეცა შემდგომად ქალკილონისა, რომლისათჳსცა მოუწოდა ნერსე მას და წინაშე ეპისკოპოსთა და მოძღუართა მრავალთა და აზნაურთა მრავალთა და დიდი გამოძიებაჲ ყვეს ცილობისა მისთვის და დაასაჯეს (sic) მათ ყოველთა განკაჲა მისი ქუსყანით ვითარცა მაცთურისაჲ და განაძო წმიდამან კათალიკოსმან ნერსე რისხვით.

შა თეოდორე რშტონთა (უნდა: „რეშტონთა“) ო^რნ (უფაღმან)¹¹⁶). ერის-

¹¹¹) ეს ახალი ცნობებია, რომელსაც მოკლედ ამოწმებს АСОГИКЪ, გვ. 62.

¹¹²) აქ ხელ-ნაწერი მქრალია და გაურჩეველი. შეიძლება იყვეს: „ნებითა მომღებელთა ქრთამთათა.—¹¹⁸) წინააღმდგომობისათჳს?—¹¹⁴) ასოლიკით ნერსე Таикский, ე. ი. ტაიკს (ტაოს?) დაბადებული: АСОГИКЪ, გ. 62, 70; იგი იჯდა 639—661 წ. (ibid. გ. 70, შენიშ. № 50, Kiracos, p. 31, note 9. ნერსე რად უნდა იწოდებოდეს იზნელად, თუ სომეხებსაც არ ჰქონებოდეთ იზნანში საეპისკოპოსო? ასოლიკი სწერს ათს წელს კ^რზობას ნერსესას (გ. 75).

¹¹⁵) კოსტანტინე ანუ ტიბერ-კეისარი 578—582;—კოსტანტინე III—641 წ. 12 მარტიდამ 23 ივნისამდე (АСОГИКЪ, გვ. 334;) აქილამ სჩანს, რომ ნერსეს კათალიკოზად დაჯდომა მომხდარა 641 წლის შემდეგ და არა 639 წელს. და თვთ იოანე მაიერგომელი საბერძნეთს ჰყოფილა (როგორც ზემო არსენი სწერს) 641 წლამდე; კოსტანტინევე ამის შვილი 641—668 წ. ასოლიკი სწერს, რომ ღვინში შემოსულმა კოსტანტინე კეისარმა ბერძულად აწირვინაო და ერთად ნერსე კათალიკოსთან წა ზარება მიიღო. აქილამაც ნერსეს „მართლ-მორწმუნეობა“ ჰმართლდება.—ამავე კოსტანტინეს დროს ღვინში მოხდა მეორე კრება, ექვსის წლის წინეთ თედორეს სიკვდილისა, ე. ი. 644 წ. ამ კრების ოქმი იხ. ასოლიკი გვ. 63—70. იხ. Kiracos, p. 29, n. 2. იხ. Гевандъ, стр. 4—5; 127;—Каганкатваць, стр. 237—8.

¹¹⁶) თეოდორე (ანუ თეოდოროს) რეშტუნელი (Рештуни: АСОГИКЪ, გ. 62, 70) ჰმართვიდა სომხითს 625 - 650 წ. АСОГИКЪ, გვ. 62, 60, 70, 89). ემინის აზრით (Асо-

თავმან სომხითისამან, მელი სპილენძისა მკურვალის დასდვა ნიშნად შუბლსა მისსა¹¹⁷) წვალეებისათვის, ორთა თანა მონაზონთა მოყუასთა მისთა და წარვიდა ოტებული კავკასიისა მთასა და მუნით უკმოიქცა მსწრაფლ, რამეთუ არა შეწყნარეს იგი მთეულთა მათ კაცთა, რამეთუ იყენეს იგი კერპთ მსახურ, და გარდამოვიდა კანბენჩანს და დაემკვდრა კევსა შინა მკირესა, რომელსა ჰრქვიან კევი სომხითისა და მრავალნი დაიმოწაფნა არა თუ მას შინა ოდენ, არამედ ამიერ მტკურისა, არარატს, გარდამანს, ძორთორს (თფართფარს?) და სომხითს და მრავალნი ქმნნა მონაზონ უწყესოათა მით მოძღურებითა და აღივსო ქუცყანა წვალეებისა ღუარძლითა¹¹⁸).

შა შემდგომად სიკუდილისა ნერსე კათალიკოსისა¹¹⁹) მოვიდა არარატს და მოწაფებულთა მათ მისთა თანა დღეთა ანასტას კათალიკოზისა¹²⁰).

შა შემდგომად ანასტასისა შემოკდა სომხითს მსგავსად მეციცისა თვისსავე სოფელსა პირველსა ბიჯნის და მაარეევანს საგვე მითვე წინააღმდეგობითა და მუნ მოკუდა დაძულებული ძალი ბოროტთა დღეთა :რღვ: სა წლისა¹²¹). წარმდები და განმწირელი სომხითისა და მოწაფენი მისნი და დაბერებით ჟამ ერთ მაარეევანს, ელვარს და თეოდორე-წმიდას, და მერმე ისრაელი¹²²) კათალიკოზისაგან და გრიგოლ ერისთვისა განისხნეს¹²³) და განიბნივნეს ყოველსა სომხითსა აქა და იქი ქალაქთა და სოფელთა საცთურად ყოველთა კაცთა ვიღრე დღეინდელად დღედ და მოაქამომდე¹²⁴).

ГИЕЪ, стр. 71, შენიშ. № 49: თეოდორე † 637 წელს, მაგრამ ეს აზრი ეწინააღმდეგება საისტორიო წყაროებს და ამ არსენის წერილსაც, სადაც იგი მოხსენებულია ნერსეს კათალიკოზობაში; იგი ჰმართვიდა ასოლიკით (გვ. 63—4) კოსტანტინე კეისრის დროს (641—668 წ.). ექვსის წლის წინეთ თეოდორეს სიკუდილისა (АСОГИЕЪ, გვ. 70), ე. ი. 642 წ. იყო კრება დენს (ibid. 63—70) კეისრის თან-დასწრებით. იხ. Kiracos, p. 29, n I; 32, n. 2.

¹¹⁷) ე. ი. შუბლზე ამოუწვეს სახე მელასი გახურვებულ სპილენძით, რომელზედაც გამოანდაკებული იყო მელა. მელა სიმბოლოა მცბიერებისა, მატყუარობისა (АСОГИЕЪ, 62).

¹¹⁸) ეს ძვირფასი და ახალი ცნობებია.—¹¹⁹) ე. ი. 661 წ.—¹²⁰) 661—667 წ. (АСОГИЕЪ, გ. 71. Kiracos, p. 32, n. 3).—¹²¹) ე. ი. 133 წლისა. იოანე მაიერკომელი სხანს მოქმედ პირად კომიტოს კზის დროდამ, ე. ი. 616 წ. (Kiracos, p. 28, n. 6; იხ. შენიშ. № 46; Варданъ, стр. 62.—პერეთის გასომხება იხ. Каганкатвацъ, стр. 337—52).

¹²²) 667—673 წ. (Kiracos, p. 33, n. 4; ხოლო ასოლიკით (გვ. 71) 667—677 წ.

¹²³) 659—669. ვარდანის თქმით ეს გრიგოლ მარზაბანი მოკვდა მე-7 წელს სააკის კათალიკოსობისას, ე. ი. 682 წ. (Kiracos, n. 3), ხოლო ასოლიკით (გვ. 72)—681 წ.

¹²⁴) აქ თავდება არსენის წერილი, მაგრამ შიგ ტექსტში ჩართულია მოკლე განაჩენი მანასკერტის 726 წლის კრებისა, რომელმაც უწინდელი წეს-წყობილება უარჰყო „გითარცა ძველი ცომი“ (АСОГИЕЪ, 74; Варданъ, გვ. 86—88 და შენიშნ. ემინისა № № 217 და 334) და შემოიღო ახალი დოღმატიური და ღვთის-მსახურებითი წესები, რომელნიც სამუდამოდ დარჩა სომხითში. შემდეგმა ისტორიამ ამათ სხვა ახალი ცვლილებანი შეჰმატა და უმე-